

JIŘÍ OLŠOVSKÝ

SLOVNÍK FILOZOFICKÝCH POJMŮ SOUČASNOSTI

3., ROZŠÍŘENÉ A AKTUALIZOVANÉ VYDÁNÍ

 GRADA®

Vítkovi

JIRÍ OLŠOVSKÝ

SLOVNÍK FILOZOFICKÝCH POJMŮ SOUČASNOSTI

 GRADA®

epikureismus • epistémé • epistemologie • epistemologické překážky • epocha vlády aktuálního • epoché • Ereignis • Erlebnis • erós • Erschrecken • Es gibt • esence • esencialismus • eschatologická víze • eschatologiebyť • eschatologieneosobnosti • ezoterismus • essentia • estetika • etická excendence • etika • etika prostředí • étos • evidence • evidentní názor • evoluční ontologie • evropský buddhismus • excendence • existence • existence předchází esenci • existenciál • existencialismus • existenciální • existenciální analýza • existenciální antropologie • existenciální fenomenologie • existenciály • existenciální • extatičnost pobytu • extáze • fakticita • falzifikace • fantazie • fenomén • fenomenalita • fenomenologické pole • fenomenologická diference • fenomenologická epoché • fenomenologická chronologie • fenomenologická redukce • fenomenologická reflexe • fenomenologická skutečnost • fenomenologický postoj • fenomenologický přístup • fenomenologie • fenomenologie celku světa • filozofická antropologie • filozofická ekologie • filozofická víra • filozofický údiv • filozofie • filozofie

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

PhDr. Ing. Jiří Olšovský, Ph.D.

**SLOVNÍK FILOZOFICKÝCH POJMŮ SOUČASNOSTI
3., rozšířené a aktualizované vydání**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4578. publikaci

Odpovědná redaktorka PhDr. Pavla Landová
Sazba a zlom Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 336
Vydání 3., v nakladatelství Grada Publishing 1., 2011

Vytiskla tiskárna FINIDR s.r.o., Český Těšín

© Grada Publishing, a.s., 2011

ISBN 978-80-247-3613-6 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7194-6 (elektronická verze ve formátu PDF)

Obsah

ÚVODEM	7
SLOVNÍK A–Ž	9
VÝBĚROVÁ FILOZOFICKÁ LITERATURA	301
JMENNÝ REJSTŘÍK	303

Úvodem

Skutečnost se neustále vyvíjí, mění, a podle toho dochází i ke změnám v myšlení. Aby mohl být člověk se svým vědomím v souladu s dobou, ve které žije, měl by rozumět základním filozofickým pojmům: jen tak s nimi bude moci náležitě pracovat a používat je ve své činnosti. Tento slovník odráží základní pohyby současného filozofického myšlení. Současnost je zde zároveň míněna ve smyslu významu veškerého dosavadního podstatného filozofického myšlení pro dnešek. Slovník pojmů přístupnou formou (zejména na základě fenomenologie a hermeneutiky) přibližuje tu oblast vědění, která je dnes nejdůležitější, a sahá tak k pramenům lidského života a veškeré existence. Odtud se lze orientovat v dalším směřování tvůrčího života, otevírat se novým horizontům v oživené perspektivě probleskující naděje na lepší život. Filozofický slovník (jde již o třetí, podstatně prohloubené a rozšířené vydání) tak může dobře posloužit studentům filozofie, učitelům, novinářům, sociologům, politologům, právníkům, politikům a všem, kdo nechtějí být uvězněni v jednorozměrnosti svého myšlení a naopak směřují k hlubšímu pohledu na život. Seznámení se základními filozofickými pojmy a skutečnostmi se může stát podnětem k dalšímu vlastnímu zkoumání a otevírání se myslivému a básnivému životu. V tomto duchu je i svým stylem pojat celý slovník.

Jednotlivá hesla slovníku si navzájem odpovídají a odkazují na sebe tak, že v souhrnu vytvářejí svébytnou filozofickou encyklopedii. Osobnosti spjaté s vývojem filozofického myšlení jsou uváděny vždy v příslušných heslech a jejich stručné charakteristiky najde čtenář ve jmenném rejstříku. Hesla vznikala z promýšlení celku filozofické literatury, včetně dějin filozofie, i soustavným studiem aktuálních filozofických problémů. Nesnažím se o neuchopitelnou úplnost, spíše se zaměřuji na témata, jež považuji za nejdůležitější, a stejně tak chci připomenout pojmy mnohdy již pozapomenuté, ale pro lidskou existenci v dnešním světě stále platné.

Jiří Olšovský

SLOVNÍK A–Ž

A

absolutní bytnost

hegelovský termín, který značí BYTÍ O SOBĚ, které je založeno v sobě samém. Jednotlivé JSOUCNO je naproti tomu BYTÍM PRO SEBE, je něčím jedinečným; souvisí se sebezpoznaním, jež se uchopuje jako moment ABSOLUTNA. Vztah jsoucna (VĚDOMÍ) k jiným jsoucnům (předmětům) je bytím pro jiné.

absolutní idea

nejvyšší duchovní PRINCIP, poslední realita univerza, CELEK, BŮH zejména hegelovské filozofie; z tohoto principu (ABSOLUTNO ve svém nejkonkrétnějším určení) vzchází (vzniká) i svět, příroda, člověk se svým myšlením.

K absolutní ideji vede čisté nekonečné myšlení, absolutní poznání absolutní subjektivity (*G. W. F. Hegel*); tak je člověk ve svém duchu součástí absolutní ideje. Sebezchopení, sebezpoznaní je forma, v níž se v člověku a. i. vrací k sobě.

absolutní idealismus

druh idealismu (*G. W. F. Hegel, J. G. Fichte, F. W. J. Schelling*), kde totalita BYTÍ ve svém CELKU (absolutní SUBSTANCE) je SUBJEKTEM, který má nadindividuální charakter, který je nekonečný a výlučně zprostředkován sám sebou. Totalita bytí je tímto subjektem přímo vytvářena, produkována. A. i. pojímá člověka jako nástroj absolutního DUCHA.

Absolutním idealismem je např. i novohegelovství (*B. Bosanquet, F. H. Bradley, T. H. Green, J. McTaggart*); ukazuje svět jako duchovní a konkrétní celek; duch je pramenem vši aktivity, konkrétním celkem. Diskurzivní myšlení (jež vzešlo již u *Parmenida*) nemůže postihnout duchovní skutečnost v její celistvosti; pravda je určitým ideálem, který nemůže být ve své úplnosti nikdy postizen; dialektika absolutní a relativní pravdy není absolutními idealisty přijímána.

absolutní poznání

hegelovský termín, který označuje stav, kdy VĚDOMÍ dospívá k nejadekvátnějšímu (pravdivému) POZNÁNÍ, dosahuje až VĚCI O SOBĚ, jak je ve své PRAVDĚ. V tomto bodě (ryzí poznání, absolutní VĚDĚNÍ mudrce) je vědomí zajedno se skutečností (realitou).

U *E. Husserla* je transcendentální vědomí (poznání) absolutní jakožto konstituující předmětnost předmětu.

absolutní subjektivita

viz **transcendentální subjektivita**

absolutno

nejvyšší (nepodmíněné) BYTÍ; dokonalá, absolutní realita, SKUTEČNOST sama; JEDNOTA protikladů (PROTIKLADY spjaté jednotou); inteligibilní (duchovně poznatelný) CELEK, BŮH, TAJEMSTVÍ bytí. METAFYZIKA se snaží o uchopení absolutně jsoucího bytí, a to skrze poznatky o PODSTATĚ.

J. A. Komenskému šlo o vztah k absolutnu, odkud plyne celkový smysl. *F. H. Jacobi* pojmal a. jako nepodmíněného ducha a integroval do něho člověka, který ho poznává svým rozumem. Pro *J. G. Fichta* vystupuje a. jako absolutní já (subjekt). U *F. W. J. Schellinga* je a. (identično) temným základem všeho jsoucna, identitou ducha a přírody, subjektu a objektu, ideálního a reálného; je uchopen jen intuitivně či v inteligibilním (rozumějším) názoru. Objektivací absolutna jsou ideje v absolutním poznání. Z pohledu *G. W. F. Hegela* je absolutní ideou, absolutním duchem, bohem; a. je tvůrčí, je absolutním začátkem i pro myšlení; idea se dá uchopit absolutním, pojmově dialektickým poznáním. *Hegelova* filozofie ducha vystupuje nad subjektivní a objektivní dimenzi k absolutnímu duchu (ideji) jako nejvyššímu stupni. Absolutnu (duchu) náleží jak duchovní, tak přírodní skutečnost, mezi nimiž je třeba hledat harmonii. A. po svém sebezvnějšnění v přírodě dospívá v průběhu lidských dějin opět k sobě; příroda a dějiny jsou aspekty jeho sebeuskutečnění. Sebeuvědomění absolutna se děje ve filozofii, v myšlení; vlastním hy-

batelem myšlení je a., kdy se vědomí poznává ve své bytnosti a jako nikoli oddělené od absolutna. Lze se tak podílet na sebevědomí absolutna, jež v člověku nějakým způsobem je. Člověk se tudíž ve stupních dialektického vývoje stává sebe-vědomý a může dosahovat na cestě k absolutnu absolutního vědomí (vědění, poznání).

Také **S. Kierkegaard** mluvil o participaci (účasti) na absolutnu; jedinec má absolutní cíl v absolutním vztahu k absolutnu; sama individualita (osobnost) člověka je již absolutnem, jak je sama sobě svým vlastním cílem, smyslem, projektem (rozvrhem), riskuje život ducha, není ovládána smysly. Existenciální dialektika vede k absolutnu. Ve vidění **F. Nietzscheho** je jediným absolutnem vznikání, dění.

Člověk je u **M. Schelera** vskutku člověkem, usiluje-li o a.; je schopen i obětí pro a.; jen tak dává smysl skutečnosti a naplňuje ji svou jedinečnou svobodou. **L. Klíma** se silou své absolutní vůle snažil převést v a. **F. H. Bradley** mluvil hegelovsky o „úplném systému“ jako absolutnu. A. jako filozofii všejednoty (absolutního bytí, boha) rozpracovali **V. S. Solovjov**, **S. L. Frank**, **P. A. Florenskij** aj. Jde o zkušenost s „úplně jiným“ (absolutní realita), co nás však může radikálně přibližovat pravdě. Tato filozofie spěje k sjednocení člověka s absolutnem, k jednotě hmotného a duchovního živlu. Z člověka se stává bohočlověk, sjednocený s božským bytím (**J. Feber**). Podle **H. Bergsona** může být a. dáno jen v intuici, v bezprostředním vhledu filozofa do věci. A. má dvě stránky: ducha, jemuž odpovídá metafyzika, a hmotu, již se snaží pochopit věda. U **E. Husserla** je a. užíváno ve smyslu nerelativního.

A. se podle **J. Patočky**, **M. Heideggera** může otevřít člověku v momentech konečné zkušenosti, kdy naplňuje svou svobodu a přináší bytí. Otázka po absolutnu (nekonečnu, celku) se jako již u **Sokrata** nepopírá; lze se k němu přibližovat (přibližování). I **M. Buberovi** je a. zasazeno do času, uskutečňuje se skrze člověka. Přes své nejisté postavení

má člověk spět k absolutnu (**P. Wust**). Způsobem (modem) absolutna (nekonečna) je **E. Lévinasovi** enigma. Z hlediska **M. Theunissen**a a. vytrhává jedince ze sebe tak, že jeho svoboda je již svobodou druhého. Kritiku postmoderního odmítání absolutna podal **T. Eagleton**.

V meditaci a v metafyzickém postoji se lze opět navracet v mír absolutna.

abstrakce

viz **duch abstrakce**

absurdno

to, co vzhází z hrůzy a nesmyslnosti BYTÍ; otevírá však – u **S. Kierkegarda** – sféru VÍRY, jež je z hlediska běžného (přírodního) ROZUMU absurdní (jako již u **Q. S. F. Tertulliana**). Za absurdní považuje běžný lidský pohled PARADOX víry (ten je spjat s paradoxem VTĚLENÍ, kdy věčné/božské vchází do sféry časného).

Dále je u **Kierkegarda** zdůrazněn paradoxní a nadracionální charakter niterného života existence ve vztahu k sobě i k transcendenci; jde o a. spojení božského s lidským. A. se stává jediným předmětem víry; víra v a. (boha jako paradox) je pak vztahem k věčnosti, nekonečnosti, něčemu úplně jinému. Je třeba vykonat „pohyb absurdna“, podržet svůj rozum u absurdna, aby jedinec navázal absolutní vztah k absolutnu; musí se ubírat k „hrůze paradoxu“. Lidská existence se tak klade pod absurdno.

U **A. Camuse** se pocit absurdna (absurdity) rodí z náhlého uvědomění nepřítomnosti smyslu ve světě. Východiskem z absurdity je pak revolta (vzpouira) proti nesmyslu, přijetí konečnosti naší existence, její naplňování smyslem, kdy se stáváme sebou samými. Skutečnosti je třeba hledět do tváře bez klapky na očích, a tak „žít absurdně“; vědomí přítom směřuje k sebeprobuzení (sebepotvrzení). Jedním z prvních zjevovatelů moderní absurdity byl **L. Klíma**. **J. Němec** spěl absurditou k odhalování smyslu věcí a jevů. Podle **A. Schopenhauera** se absurdní svět vrhá zpět do nicoty.

actualitasviz **úděl bytí****afekce**

podle **I. Kanta** základní charakter POZNÁNÍ, v němž spolupůsobí samozřejmě i PŘEDMĚT; předmět se jakoby přičiňuje (lat. *adfacere*), afikuje (dotýká) nás, dává se poznávající SUBJEKTIVITĚ V NÁZORU. Protikladem a. je TRANSCENDENTÁLNÍ APERCEPCE.

afekt

silné citové pohnutí (PUDOVĚ podmíněné), jež se přičiňuje (lat. *adfacere*) na našem prožívajícím lidství; vnímáme jen to, co se nám dává jako aktuální, čímž se nám zakrývá celek jsoucího (**B. Spinoza, I. Kant, F. Nietzsche, M. Heidegger**). Již **Aristoteles** rozlišoval a. RADOSTI, SYMPATIE, SOUCITU, zloby, žádosťivosti, závisti, nenávisti aj.

afirmace

u **F. Nietzscheho** BYTNOST VŮLE K MOCI, směřující k nadlidství; zvedá se z NEGACE (zároveň je schopna jakožto tvůrčí bořit, ničit); produkt MYŠLENÍ aktivního ŽIVOTA, neseného formulí *AMOR FATI*. **Nietzsche** se tu snaží afirmovat (potvrdit) VĚČNÝ NÁVRAT TĚHOŽ a aktivní uskutečňování, stávání se aktivním. Takto jedinec dospívá k dionýské afirmaci života (přítaká se SVĚTU, DĚNÍ, NÁHODĚ, tanci, stání na vlastních nohou, SMÍCHU ap.), k potvrzení vůle k moci. Dionýskou afirmaci je třeba rozvíjet (**G. Deleuze**).

agathon

řec. DOBRO, způsobilost, přiměřenost, vhodnost; závaznost ve smyslu určující podmínky (BYTÍ), pravěc všech věcí. U **Platona** je idea dobra PŘÍČINOU všeho správného a KRÁSNÉHO. Základním rysem IDEJE je právě agathon.

aisthésisviz **vjem, vnímání, vidění, smyslovost****aition**

řec. výraz pro to, co závazně způsobuje, že JSOUČÍ je tím, čím je; jde o „zaviňování“ (nasměrování, orientování, zdůvodňující

zakládání), vykazující bytostný (podstatný) rys BYTÍ. KAUZALITA (*aitia*: příčina) je pouze odvozený způsob bytostné (ontologické) přičinnosti (**M. Heidegger**).

akcidensviz **predikát****akt**

čin, konání; BYTÍ konstituované ve svém ČINU; u **F. Brentana** jsou psychické fenomény akty, když se vztahují k nějakým předmětům; mají tedy INTENCIONÁLNÍ charakter. Podobně **E. Husserl** ve své FENOMENOLOGII uvažoval o zkušenostních (pojímajících, intencionálních) aktech intencionálně zacíleného VĚDOMÍ, tedy o vjemových (názorových, vizuálních) aktech a nevjemových aktech (vzpomínkové, volní, práci, mluvní akty ap.), o POZNÁVACÍCH (NOETICKÝCH, IMANENTNÍCH) aktech naplňujících se v dosažené EVIDENCI (pravdě).

aktuálníviz **věk vlády aktuálního****alétheia**

řec. výraz pro neskrýtosť samu (jak již u **Parmenida, Platona**, v řec. tragédii a básnictví), jež patří ke smyslu PRAVDY (pravda jako a. je pravdou/SVĚTLINOU bytí); původní BYTNOST pravdy, předchází každému JEVENÍ pravdy; neskrýtosť sama jakožto sféra předcházející každému jevení, ukazování se; OTEVŘENOST, která nechává vystupovat vše zjevné jsoucí (příroda, svět, člověk, bohové); základní horizont zpřístupnění jsoucího (přístupnost, zjevnost); umožňuje každé ukázání se (UKAZOVÁNÍ) jsoucího i myšlenkový přístup k němu; uvádí do ODKRYTOSTI; sama podstata myšlení (aletheiologické myšlení), jež je totožná s PRAVDOU BYTÍ, S LOGEM (BYTÍ, ŘEČ).

Neskrýtosť (odkrytosť jako a.) nechává vystupovat vše jsoucí ve zjev; poskytuje teprve u **M. Heideggera** pravdu ve smyslu správnosti, shody a jistoty vědění. Prvotně zakoušena je tedy pravda jako neskrýtosť,

jako soubor (hra) mezi skrytím a odkrytím. Zkušenost s touto pravdou umožňuje každé díle odhalování jsoucích v jeho pravdě v bytostném tázání. Tázání po alétheii je tázáním po bytí, po jeho pravdě; pravda je základním rysem bytí samého. *Platon* podle *M. Heideggera* převedl neskrytost v pouhou odkrytost jako správnost zahlédnutí ideje poznávajícím subjektem, a tak se zploštila původní neskrytost jakožto základní rys jsoucna samého. Bytí se více nezjevuje jako ta kvalita, jež je zároveň skrytá i zjevující se přítomností jsoucna. Ontologická pravda (a.) odkrývá jsoucna v jejich bytí; jde o odkrytost bytí, odtržení od skrytosti (*léthé*) jako zdroje původní plnosti bytí (prabytí), původní bytnosti pravdy. Skrytost je původní nositelkou všeho odkrytí. Je třeba ptát se po smyslu bytí jako procesu alétheie (pravdy). Pravda jako taková je odkrýváním, zjevováním (*alétheuein*) jsoucna, jež je nechává „být“; je tvůrčím vynášením ze skrytosti: člověk je schopen přistupovat k neskrytosti, zjevovat bytí jsoucího (jak již do určité míry u presokratiků). Vztahem k neskrytosti je určována i bytnost člověka. Neskrytost (jakožto světlina) se proměňuje v dějinách (bytí); záleží na porozumění jsoucímu, zacházení s ním, na způsobu vztahování se k sobě, k vlastnímu lidskému bytí (tubytí, bytí sebou): odtud pochází povolnost k odkrývání, k tvoření a budování.

alterita

viz **jinakost**

ambigvita

dvojsmyslnost, podvojnost, nejednoznačnost, obojakost; podle *M. Merleau-Pontyho* dvojznačnost, která spočívá v neodlučitelnosti smyslu a znaku; zabráňuje završenosti výrazu, smyslu, rozumu. SMYSL sousedí s nesmyslem, ROZUM s nerozumem. A. však neznamená permanentní kontradikci. Tajemstvím ambigvity je „dobrá hyperdialektika“, DIALEKTIKA bez SYNTÉZY, schopná diferencovat a integrovat do jediného univerza dvojaký či mnohoznačný smysl, kdy se zároveň pře-

kračuje dvojznačnost (jako již u *Platona*, *S. Kierkegarda*). V takovém dialektickém vztahu jsou slovo a bytí.

Svět sám je neprůhledný a mnohoznačný.

O ambigvité pojednali taktéž *J.-P. Sartre* a *A. Waelhens*.

amor fati

láska osudu; u *F. Nietzscheho* přijetí iracionální (nadlidské, nebožské) nutnosti v jádru DĚNÍ, jež je také synonymem NÁHODY; fatální předurčenost všeho jsoucna: u silných vystupuje a. f. jako láska k OSUDU, kdy jedinec miluje svůj osud (postoj přitakání životu a bytí vůbec); u slabých pak vystupuje jako slepá pokora vůči osudu, jako „fatalismus bez reptání“.

Osud je koneckonců *Nietzschemu* věčnost plnosti dění jsoucna v celku. A. f. je pak zjasněná vůle k soupatřičnosti se jsoucnem v celku, kdy jedinec se ve jsoucnu chová jako tvůrce a při tom chce věčný návrat téhož (stále a znova, „žít nebezpečně“); jde o radostné (dionýské) a důvěřivé oddání se (přitakání) osudu při stupňování své existence; je zároveň tvořivé i bořivé (co se týče iluzi). Každé jsoucí (i vlastní) je přiváděno do nejvyšších možností svého bytí.

anabasis

viz **démonické**

analogie

obdoba, podobnost – obdoba předmětů na základě nějakých společných rysů (v myšlení i ve vědě). Ve svém BYTÍ se dvě věci mohou shodovat (odlišovat) a tím se navzájem ozřejmit. Nově na analogii mezi BOHEM a stvořením poukázal *E. Przywara*. V bytostné analogii se k sobě dostává (odpovídá si) bytí a řeč, básnické slovo (*M. Heidegger*).

analytická filozofie

metoda filozofického myšlení, vycházející z empirie (EMPIRISMUS) a LOGIKY; vede k přesnějšímu vyjadřování, jasnosti a myšlenkové přehlednosti; někdy se ztotožňuje s analytickou filozofií jazyka: ta se zabývá smyslem a významem jazykových

výrazů. Jako TEORIE VĚDY se a. f. vztahuje na zkoumání problémů vědeckého poznání a utváření teorií.

A. f. klade důraz na logickou formu (logizace, logicismus, logistika); může někdy vést k nepochopení smyslu řeči, k pojmové scholastice postrádající skutečný filozofický smysl, hledání pravdy. Analýza jazyka, tíhnoucí k jednoznačnosti a určitosti, vystupuje kriticky (pozitivisticky, scientisticky) proti metafyzickému myšlení. Její počátky lze nalézt u *G. Fregeho*, *L. Wittgensteina*, *B. Russella*, *G. H. Wrighta*, *G. E. Moora*, *E. Anscombeové*. Dále se jedná o logický pozitivismus Vídeňského kruhu (*R. Carnap*, *M. Schlick*, *O. Neurath*, *H. Reichenbach*), o polskou větev analytického filozofování (*K. Ajdukiewicz*, *J. Łukasiewicz*, *S. Leśniewski*, *T. Kotarbinski*, *A. Tarski*). *P. Ricoeur* se pokoušel o dialektiku analytického myšlení a fenomenologie. O smíření analytické a kontinentální tradice usiluje z kantovských pozic *M. Friedmann*. *P. Bieri* zdůrazňuje takovou orientaci v myšlení, jež je s to se pohybovat mimo rozpor mezi analytickou a kontinentální filozofií. Dalšími představiteli analytické filozofie jsou *D. Davidson*, *J. Fiala*, *P. Kořátko*, *J. Peregrin*, *P. Tichý*, *V. Svoboda*, *E. Tugendhat*, *W. V. O. Quine*, *R. Rhees*, *P. F. Strawson*, *M. Zouhar*.

analytika existenciality existence

viz existenciální analýza

analytika tubytí

viz existenciální analýza

analýza

rozkládání CELKU na části; myšlenková a. rozlišuje jednotlivé části myšlenkového předmětu, tématu, myšlenkové směsi (amalgámu) ap. Jemnou filozofickou analýzu (FILOZOFOVAT KLADIVEM) je třeba spojovat s dionýskou (AFIRMATIVNÍ) destrukcí (*F. Nietzsche*, *G. Deleuze*). V syntetickém postupu se části opět spojují v konkrétní celek.

analýza existence

viz existenciální analýza

Anfang

viz počátek

animal laborans

viz homo faber

animal rationale

viz animal symbolicum, homo brutalis, racionalita, subjektivismus, základní metafyzické stanovisko

animal symbolicum

pojetí člověka jako živočicha žijícího v SYMBOLICKÉM rozměru skutečnosti. Člověk je (u *E. Cassirera*) definován svou činností a jejími výsledky, svou kulturou. Jde o širší pojetí člověka než jako *animal rationale* (člověk rozumový).

Anlage

viz zařízení

antropický princip

vědecká představa, podle níž byl inteligentní ŽIVOT předem naznačen ve struktuře vesmíru, v zákonech přírody; KOSMOS takto byl pro ČLOVĚKA učiněn obyvatelným.

Podle jedné verze jsou fyzikálně-chemické podmínky ve vesmíru právě takové, aby umožnily existenci člověka, který pak je schopen své podmínky nazírat a poznávat; vesmír tak dospívá k sebeuvědomění. Také život na naší planetě je cílem vesmírných vývojových procesů (*B. Carter*, *P. Davies*, *N. Bostrom*). Lze se však zároveň domnívat, že ve vesmíru nejsme něčím výlučným (vzhledem k předpokládané existenci multi-verza – mnoha vesmírů).

antropismus

Masarykovo pojetí nové filozofie, jež má být ve své podstatě etická, humanistická, realistická, vycházející z ČLOVĚKA; ten má být měřítkem všech věcí; zároveň je jeho život viděn z hlediska věčnosti (lat. *sub specie aeternitatis*).

antropologie

viz filozofická antropologie, hlubinná antropologie

antropologický obrat

objasňování jednotlivých předmětů zkušenosti především z vlastností lidského

poznání (*I. Kant*). Doposud bylo poznání vykládáno zejména z působení předmětů na ČLOVĚKA.

Odtud pochází interpretace člověka, která ho povyšuje na tvůrce dějin, kdy skutečnost je jen prostředkem jeho seberealizace, absolutní autonomnosti a svobody. To může vést k bezbřehému subjektivismu a nihilismu.

Anwesen

viz **přítomnění, přítomno**

apeiron

řec. neomezeno, bezmezo, otevřeno – *Anaximandrův* výraz pro POČÁTEK (prazáklad, BYTÍ, nezjevné), z něhož se jsoucna vynořují a zase do něho zapadají; sám princip (*arché*) jsoucího, ZÁKLAD, z něhož jednotlivé věci existují.

Nabytí tvaru, vymezení jsoucího pak vyjadřuje polární pojem *peras*; věc zde (v přítomnosti) stojí ve svých mezích, ukazuje se ve svém vzezření (tvaru, *eidos*); tak vzniká představa bytí jakožto přítomnosti (právě zjevného). Tvar se stal bytostným určením jsoucího.

apercepce

pojímání, přivlastňování si představ (uvědomění si, chápání, pochopení, VNÍMÁNÍ mého vnímání, vyznění); může mít empirický charakter, anebo (jak tomu je od *I. Kanta*) čistý charakter (původní, čistá, TRANSCENDENTÁLNÍ a.). Empirická a. je akt, v němž si poznávající SUBJEKT přisvojuje (připisuje, přivlastňuje) empirické představy. Čistá (transcendentální) a. je tím sebevědomím, které vytváří představu „já myslím“.

A. tak zakládá mojskost (viz též sebeafekce) představ (jsou veskrze představami poznávajícího subjektu). Ze syntetické jednoty a. (subjektu) vzhází veškeré rozvažování, myšlení a transcendentální filozofie. Myšlení je tak totožné s činností a.; záleží na zpřítomnění schopnosti a.

U *E. Husserla* je a. naše formující zaměřenost (otevřenost, nastraženost) v určitém směru, vedoucí k percepce ideje předmětu;

naše zkušenost je aktivně intencionální. V sebe-aperpceci získáváme své personální já (zkušenost se sebou samými).

apodiktický

naprosto jistý, radikálně evidentní. Idea apodiktičnosti je v *Husserlově* fenomenologii ideou nahlédnutí (zření) EVIDENCE, vedoucí k evidentní SAMODANOSTI jevů. Zdrojem apodiktického poznání je u něho čistá TRANSCENDENTÁLNÍ SUBJEKTIVITA (sebe-danost). V apodikticitě „já myslím“ mu tkví vyjasňování apriorního (podstaty).

apofansis

viz **soud, výpověď**

apollinské

viz **dionýské a apollinské**

apologetické vědomí

podle *A. Hegedüse* VĚDOMÍ, jež konzeruje stávající státní instituce a zavedený systém moci. Vede ke stagnaci společnosti, k represivnímu udržování moci pomocí dosazených nomenklatur a oligarchií.

A. v. se může usadit i v demokracii. Lékem na to je činnost nezávislých skupin a hnutí (disent). Systém ideologické kontroly, kterou zavádí ekonomická (finanční) a politická oligarchie, vede podle *V. Bělohradského* ke vzniku apologetického vědomí, jež ochromuje svobodný dialog ve společnosti.

aporie

z řec. bezvýchodnost, nesnáž, obtíž – obecně neřešitelnost daného problému kvůli rovnosti PROTIKLADNÝCH ARGUMENTŮ.

U *Sokrata* sloužila a. jako výchozí bod pro uvědomění vlastní nevědomosti, jež posléze mohla vést k zdůvodněnému (založenému) poznání.

Paradoxně, aporeticky se dává dar bytí samého; aporetické struktury daru zkoumá filozof.

aprezentace

zpřítomnění a uvědomění si JSOUČÍHO, jež na rozdíl od vlastního VNÍMÁNÍ a uvědomování (prezentace) je uvědomováno jako spolupřítomné a takto (jako např. jiné já, cizí subjektivita) zakoušeno.

Tak spolu se svým tělem si podle *E. Husserla* můžeme aprezentativně uvědomit i druhého, nikoli ovšem originálně (bezprostředně). Od druhého jsme oddělení „propastí“. Prezentace a a. splývají v jediném vnímání jsoucích. Proti radikalismu *Lévinasovy* etiky *J. Derrida* obhajoval *Husserlovo* pojetí a., chápání neredukovatelnosti druhého.

apriorní

čistě neempirické (za hranicí smyslové zkušenosti), týkající se LOGICKÉHO myšlení; u *I. Kanta* jsoucí před vším skutečným vnímáním a zakoušením.

Apriorní poznání je tedy nezávislé na zkušenosti, je samo ze sebe (logicky) jisté; vyznačuje se nutností a obecností. Právě v transcendentální filosofii jde o apriorní poznání.

E. Hartmann spojoval a. sféru s nevědomou sférou. U *E. Husserla* se a. vztahuje k ideálním možnostem poznání; podstata je nazírána v eidetickém zření podstat. Podle *M. Schelera* vede a. náhled k pochopení bytnosti věcí, dějů, druhých; hovořil také o hodnotovém, emocionálním apriori. – Lze uvažovat i o apriorních duchovních dispozicích jako základu subjektivity.

areté

řec. výtečnost, zdatnost, dokonalost, ctnost – to, co ČLOVĚKA vede ke svému bytostnému uplatnění a uskutečnění (*Platon*, *S. Kierkegaard*, *F. Nietzsche*), co ustavuje lidský svět svobody a odpovědnosti (*J. Patočka*, *R. Nozick*). Svobodný a neohrožený člověk a. vhlédá do povahy věcí a říká to, co vidí (pravdu). Takto se může zrodit jednota filozofie a politiky.

Nadaný a dobrý politik v sobě podržuje výtečnost a zdatnost (renesanční *virtú*) skutečného vladaře (*N. Machiavelli*).

argument

úsudek; poslušnost TVRZENÍ, sestávající z předpokladů (premís – tvrzení, jež pokládáme za pravdivá) a závěru (teze – tvrzení, jehož pravdivost dokazujeme). Je-li a. LOGICKY správný (platný), pak závěr

logicky vyplývá (je dokazatelný) z předpokladů.

arché

řec. počátek, pramen, původ, zdroj (byťi), vláda, zakládání, princip – to, z čeho něco povstává (*fýsis*) a má v tom svůj POČÁTEK (pohybu), to, co zároveň vládne nad oním vzházejícím. Jde tedy o předmetafyzické určení BYTÍ (*Platon* s jeho pojetím ohně jako první a.). Odtud může vzejít i myšlení počátku (prvotní/počáteční myšlení), určení bytí jakožto počátku, jakožto *fýsis*. Počátek je třeba myslet (*M. Heidegger*, *J. Patočka*, *L. Benyovszky*). *Telos* (řec. cíl) je to, v čem se počátek završuje.

archeologická analýza

podle *M. Foucaulta* zkoumání vědeckých DISKURZŮ dané doby v jejich živé plnosti, kdy se sledují přerovy a proměny MYŠLENÍ aj.; zároveň se berou v potaz ekonomické a politické poměry doby. Filozofický archeolog zkoumá pravidla, normy a zákonitosti diskurzů v jejich vzájemné hře, snaží se vystihnout SMYSL a VÝZNAM dobových diskurzů a diskurzivních praktik, dodává svým poznatkům rysy určité sjednocující SYNTÉZY; tak se zkoumá, co je pro danou epochu pravdou a co jí není. *M. Merleau-Ponty* hovořil o freudovské archeologii; o vstupu do sféry naší osobní archeologie; mluvil o archeologii lidské existence. Sám výraz „archeologie“ zavedl do filozofie *E. Husserl*.

archetyp

nevědomý předpoklad (ZÁKLAD, substrát, dominanta, PRINCIP), naplněný určitým SMYSEM, emocí; apriorní (preexistentní) FORMA jakožto základ vědomí.

U *C. G. Junga* jsou archetypy apriorně dané obrazy (symboly, ideje, formy) niterné (nevědomé) struktury lidské duše. Bývají mytologické povahy a vytvářejí dominantní horizont jedincova vidění světa; mohou osvětlit hloubku jeho myšlení i jednání. Jimi je teprve nesena konkrétní motivace člově-